

տարրերն հանճարներն իրարմէ. յայսմ է իւրաքանչիւրի նկարագիրն ու յատկանիշը: Մի ե նոյն նիւթը տարբեր հանճարներէ երկնուած՝ տարրեր ե հաստատարպէս սքանչելի բացատրութիւններ կրնայ գտնել: Միշակ երկերը կը ծանշցուին իրենց զմեքուն հետեւաւորութեամբ ե անոյժ իրարու հետ կը շփոթին, մինչդեռ հանճարոյ գործերը իրենց վրայ հզօր անձնաւորութեան մը կնիքը կը կրեն: Մեր ըսածներէն կը հետեւի թէ աւուեստին նպատակը ոչ այնչափ իրաց իսկն երեւան հանելու մէջ կը կայանայ՝ որչափ խորաթափանց ըմբռնմամբ մը անոնց մէկ մեծ որդիատութիւնն արտայայտելու մէջ, այնպէս որ արդեւամբք մէն մի գործի մէջ հանճարն իւր նիւթէն աւելի ինքզինը կը ներկայացընէ: Չայլու Հարօտ, Տօն Ճիւան, Մանֆրէտ՝ Պայրընն են իւր զանազան հոգեկան տեսաւ կէտներէ նկատուած. — Շէյքսպիր տպրած է իր ամէն դիւցազուններուն ե դիւցազունհասց մէջ որոց ամէնն ալ իրենց կեանք անոր կը պարտին: Դիւապետի բոլոր սոսկալի տարաւ կուսանք Միլտոնի հոգին յուզած են՝ այնչափ աւելի ազգու շնչտեր խլելով իրմէ որչափ այն ապստամբ թլուրթնը աւելի ճնշել ուզած է զանոնք իւր մէջ՝ իւր կրօնական համոզմանց ազդեցութեան տակ: Եթէ բան մը իւր ամէն յատկութեամբք ճշդիւտ պատկերելու մէջ կայանար հանճարը՝ ամէն մեծ մարդիկ նոյն նիւթի վրայ գործելով՝ համանման արգասեաց հասնելու էին՝ ինչ որ չէ: Ընդհակառակն տեսանք որ միջակ աւուեստաւորք են որ իրարու կը նմանին՝ վասն զի տարբական ե ամենուն հասարակ տպաւորութեանց սահմանէն դուրս չեն ելլեր:

Յ. Այս նկատմամբ է որ հանճարը գերի վեր է քան զճաշակ որուն ստորագաս կը մնայ անմիջապէս մասին: Բայց այս ստորագասութիւնը կարեւորութիւն մը չունի: Հանճարն իւր սուր ե լայն նայուածքով ե ներքնատեսութեամբ ամէն հաւաքաբանական պատճառաբանութեանց յաղթող բարձրագոյն տրամաբանութիւն մ'ունի զոր կրնանք մեր մտքնմտութեան հաշուոց անհամահայն գտնել՝ բայց զոր անկարող ենք փոխանաւ կելու հաստատարագոր բանով մը: Ինչ որ ըսենք

հանճարոյ՝ իրաց առնչութեան մասին ու նեցած խորամուխ նայուածքին վրայ՝ կը մեկնէ թէ ինչպէս հանճարեղ մարդիկ կերպով մը տեսանող կամ զուշակ կամ մարգարէ ըսուեր են՝ զործոյ մը ճշմարիտ ըմբռնումէն յայտնապէս մակարեւելով հետեւելիքն ալ: Այսպէս հասկնալու է բոլոր առասպելաւ ժամանակաց զուշակները:

Կ. Հանճարն ու տաղանդը իրարու հետ շփոթելու չէ: Հանճարոյ իսկն է ստեղծել. բնատուր մեծ ոգի մ'է: Տաղանդն ալ չքնաղ ձիրք մ'է, բայց սրամտութեամբ ե աշխատութեամբ զարգացած: Ոչ հանճարն իսպառ զերծ է աշխատութեան պէտքէն, ոչ տաղանդն անձեռնհաս նոր դիւտերու. բայց երկուքին ալ Լական հանգամանք այս վերջի կէտերուն մէջ չեն: Հոմերոս՝ Եսթիլէ՝ Տանդէ՝ Շէյքսպիր՝ Քոստէլլ՝ Հիւիօ՝ հանճարներ են: Եւրիպիդէս՝ Թասո՝ Ռասին՝ մեծ տաղանդներ են:

Շարայարելի

ԿԱՐԱՊԵՏ ԻԹԻԻՃԵԱՆ

ԱՐԻԻՄՏԵԱՆ հայ լրագրութեան ալիւոր ե լրագրամատակ Նահապետը՝ Կարապետ էֆ. Իսթիւճեան՝ բնիկ Պոլսեցի է ե ծնած՝ անցեալ զարուն առաջին կիսուն, — 1823 Հոկտեմբեր 24ին:

Իւր հայրը՝ Սիմոն Աղա՝ արուեստի արգուհահար (Իսթիւճի) մըն էր. ուսկից Իշքիւճեան մականունը:

— Կարապետ էֆ. չորս տարեկան մանուկ մըն էր, երբ սկսաւ յաճախել Պալաթու Աբարա Մայրապետին առանին ծաղկոցը. երկու տարի հոն մնալէն ե հայերէն պարզ ընթերցանութիւն ե քանի մըն ալ աղօթքներ զոյգ ընելէն վերջ, Ս. Հրեշտակապետ Եկեղեցին Վարժոցը մտաւ, որուն նոյն ժամա-

նակի վարիչն էր ամսորի Սարկաւազ մը, Տիրացու Պօղոս անուն¹ :

Պարսկական այն գրութեան համաձայն, որուն մինչեւ ցարդ կարծես թէ հաստատարիմ մնալու ուխտած ենք, Կարապետ էֆ. աստ. անգական դպրոցական կեանք մ'ունեցաւ : Իր հօր ընտանեօք հանդերձ՝ Սամաթիա փոխադրուելուն հետեւանքով, երկու տարիէն աւելի չի կրցաւ աշակերտիլ Տիրացու Պօղոսին : — Սամաթիայ մէջ Տիրացու վերջապէս² աշակերտեցաւ : Հոն ալ սակայն չի կրցաւ երկար մնալ, որովհետեւ 1834ին Սեպտեմբեր ամսոյ սկիզբները ահաւոր հրդեհ մը Սամաթիայ հայաբնակ թաղերը 16 ժամուան մէջ մոխրի կոյտերու վերածելով, Կարապետ էֆ.ի հայրը, Սիմոն Աղա, ստիպուեցաւ նորէն Պալաթ փոխադրուիլ : Այս երկրորդ անգաման, Կարապետ էֆ. Պալաթու մէջ զգլիւր Մինէնի Յովհաննէսին աշկերտեցաւ և ուսում այս նշանաւոր շարականադէտ Տիրացուն Հայ Եկեղեցւոյ բոլոր երգերն ու տաղերը :

— Մինչեւ 14 տարեկան հասակը Կարապետ էֆ., ինչպէս որ ինքն ալ արդէն կը զրէ, Պալաթու և Գանդլ Քիլիսէի դպրոցները կը յաճախէր, որոնց ուսուցչական Մար-

մին մէջ գովեստի կը յիշատակէ Պերպէրեան Աւետիս վարժապետը : Երբ Պերպէրեան հրաժարեցուցանեցաւ Գանդլ Քիլիսէի դպրոցէն, իր ձեռնասուն աշակերտներն ալ հոս ու հոն ցիր ու ցան եղան, ասոնց թիւէն էր նաեւ Կարապետ էֆ., որուն հայրն իսկոյն զինքն Պահէն Գափու Բէրքարքի անուն յոյն դեղագործի մը աշկերտութեան տուաւ :

— Հազիւ թէ Կարապետ էֆ.նոյն ինքզինքն իբր ասպզայ հայ դեղագործ՝ ասկից պեսն արուեստին տուած էր, Սիլիստարի բարձանց վրայ հիմնուեցաւ համբաւաւոր ճեմարանը :

Պատրիարքարանի կողմէ պաշտօն տրուած էր Եփրեմ անուն վարդապետի մը, — Կարնոյ ասպզայ Ասաջնորդը, — երբմալ Պոլսոյ զանազան թաղերու դպրոցներէն շրջանաւարտներ դասնել և Սիլիստարի ճեմարանը խրկել : Յիշեալ վարդապետին և ուրիշ քահանայից³ յարգորանօք՝ Սիմոն Աղա ալ իւր Կարապետ որդին ճեմարան խրկեց 1839 Յունուար 10ին :

Իւթիւճեան էֆ. ճեմարան մտած ժամանակ Հայերէնի մէջ բաւական յառաջացած Ըլլալով (նորիշ ռուսները չի կար ճիշտարեւելիս մեք բաց ի հայերեկէ և թշարաւնու-

1. Իւթիւճեան Կար. էֆ. Մասիսի մէջ հրատարակած է իր մանկութեան և երիտասարդութեան յիշատակներն, որոնցմէ հաւաքած եմ շատ բան : (Տես Մասիս. — Տարի 1893) : Իր խնդրարկան կեանքին յիշատակները սակայն հրատարակած չէ : Ի՞նչ զիտէ ինչ պատճառներով : Ղզալի պակաս մըն է այս, զոր անշուշտ պիտի ջանալէ չեմք, քանի որ ժամանակակից անցքերուն պատմութեան համար այդ յիշատակներն անհրաժեշտ պէտք են :

— Կարապետ էֆ. իր մանկութեան և երիտասարդութեան յիշատակներովը մեզի կը ծանոթացնէ վերջացած դպրոցն առնել կիսուն աղ-դային դպրոցական դրութիւնը : Տիրացու Պօղոս, Մանուկի Պետրոս, Մինէնի Յովհաննէս, Վրթաբեկ, Մարտիրոս, Մանուշ, Աւետիս վարժապետներուն կրթական դրութեանց և դասանդուութեանց վրայ ճշգրիտ և կարելի հետաքրքրական տեղեկութիւններ կու տայ և սերունդ անեղբորները կը թուէ : որոնք մեր հին

տիրացուական կրթութեան հայելի — պատկերները կրնան նկատուիլ : Ասոնց ընթերցումը հարկաւոր է մանաւանդ կրթական խնդրով զբաղողներուն համար :

2. Տիրացու Վրթաբեկ բաւական տարեբոս էր, երբ քահանայական ձեռնադրութիւն ընդունեց և եղաւ Խաչիւղի Տէր Երմիակոս համբաւաւոր տօնացոյց շինող քահանայ :

5. Այս առթիւ Կարապետ էֆ. կը թուէ նոյն տոհմի նշանաւոր և ազգայնիկ քահանաներն, որոնց շարքին մէջ Պալաթու Աւագրեց Տէր Մեղիւն Գառնապին համար կը զրէ : « Խո օրով » անցած (քաղաքական և) ազգային անցքերն » ու դեպքերն օրն օրին ի գրի կ'աւանդուր և կը պահէր. այսպէս ընդարձակ յիշատակագրեր » մերթաձ էր իւր ուրաւանալով ընթացքին » մեք՝ յի պատմական կարեւոր տեղեկոյն » րեստը » : Թէ ո՞ր և որ ո՞ւր ըզով մնացած են այս շահեկան յիշատակագրերը, Կարապետ էֆ. անգամ կ'անգիտանայ (Տես Մասիս. երես 163) :

քեզ), բիշ ժամանակի մէջ առաջին եղաւ և զստազուլութիւն տխուղուն ստացաւ Զամուր-ճեան Տէրոյնց պատուելիէն. իրեն երկրորդն էր՝ Ստեփան Աւանան (այժմ Տօքք. Ստեփան Բաշա) և երրորդն էր Բարունակ Քրիստի-կեան (յետոյ Տօքք. Բարունակ Պէյ Ֆէրուշ Խաւ): Զեմարանին զստատուններն էին Խաչատուր Պուկա Միսաքեան և Խաչատուր Պարտիզանեան, առաջինը Հայերէնի, երկրորդը Թուրքաշահեան:

Կարապետ Էֆ. տարի մը միայն ճեմարան կրցած է մնալ: Ազգին մէջ շուտով սկսած

Կ. Բ. Ա. Պ. Տ. Ի. Թ. Ի. Ճ. Ե. Ն.:

էին Զեմարանին նկատմամբ աննպաստ լուրեր տարածուիլ: Հաստատութեան անկանոն վիճակին և ներքին զոտութիւններու պատճառաւ Միսաքեան և Պարտիզանեան հրաժարելով, իւթիւճեան Էֆ. ալ մեկնեցաւ Զեմարանէն, որ տարիէ մը վերջ կը դոցուէր ծանր վէճերու և ցաւալի երկպառակութեանց առիթ տալով, որոնք ճիշտ 4 տարի տեւած են (1840—1843) և որոնց զոհ զոցած են երեք Պարտիզարք. — Յակոբոս, Ստեփանոս և Աստուածատուր:

1840ին Կարապետ Էֆ. զգործական կեանքին հրածիշտ տալէն վերջ, աշխարհիկ կեանքի մէջ սկսաւ ինքնակրթութեամբ զարգանալ և Ազգին նոյն ատենի ուսումնական ներու զստակարգին մէջ յատուկ տեղ մը զրաւել:

1844ին կը սկսի իր ուսուցչական առարկէրը. Պ. Խաչատուր Միսաքեանի առաջարկութեան վրայ, ամենէն յառաջ — Խաչատանճեան Պետրոս Ամիրային որդւոց Հայերէնի, Թուրքաշահեան, Աշխարհագրութեան և Պատմութեան զստատու եղաւ: Տարիէ մը վերջ Պէշիքթաշի ազգային Դպրոցին Ուսումնապետ և Պատմութեան ու Աշխարհագրութեան Ուսուցիչն էր: Յաջորդ տարին անցաւ Սկիւտարի՝ Ենի Մահալլէի վարժարանը, իրիւս Ուսուցիչ Հայերէնի և Դպրոցիերէնի: — Մինչև 1848 Կարապետ Էֆ. անընդհատ զստակասեց Ենի Մահալլէի Դպրոցին և Օտեանց առանին վարժարանին մէջ և իւր Դասախօս և Ուսուցիչ բաւական մեծ անունի մը տիրացաւ: Ազգին մէջ, իր աշկերտաց մէջ զլիարարակաւ կը յիշուին Օտեան Գրիգոր, Եղբայրը՝ Նշան, Յարութիւն Սիման, — Հիմնադիր «Մեղու» Շաբաթաթերթին, — և Թուման Տ. Գրիգորեան, — Ա. Դեմառապետ Պատրիարքարանի:

Պարզ ուսուցչական ասպարէզը սակայն չէր կրնար Կարապետ Էֆ. ի կրծոցը ներքեւ բարախոյ ուսումնաստենչ տաք որտէն և եւ ուզեւ յառաջդիմական անզուսպ ձգտումներուն յաջուրդ տալ: Առթի մը կը սպասէր, որ այդ սերուն ու այդ ձգտումը զեպ յառաջ մղէ:

Այդ առիթն չէր կրնար ուշանալ. 1848ին վերջերը Պ. Խաչատուր Պարտիզանեան, Պաշան Կարապետ Ամիրային երրորդ որդին և քանի մ'ուշիմ պատանիներ, և Պ. Խաչատուր Միսաքեան ալ Խորասանճեան Ամիրային երկու որդիքը Բարեկ կ'առաջնորդէին:

Կարապետ Էֆ. իր չորս տարուան ուսուցչական ասպարէզին մէջ բաւական զրամ

հաւաքած ըլլալով ինքն ալ անոնց հետ Բարիզ ուղեւորեցաւ։ Իր ուղեկիցիներն էին խաչատուր Պարտիզպանեանէն և խաչատուր Միսաքեանէն զատ, Սարգիս Պալեան, Գրիգոր Մաղեան, Յովակիմ և Աբելիկ Նեփոյեզ, Երամ Երամեան, Գ. Օսմեան, խաչիկ Կիսիւիշեան, Յովն. Թիւնիշեան, Թովմաս և Միքայէլ Խորասանեան, Յովն. Վահագնեան և Օրիորդ Արզումանեան։

Կարապետ էֆ. իր ընկերաց հետ Բարիզ հասած պահուն, արդէն հոն կը գտնուէին Նահապետ Ռուսիեան, Յարութիւն Պալեան, Գեորգ Թաւադրեան, Յովսէփ Շիշմանեան, Յակոբիկ Արզումանեան, Միքայիլ Միսեհեփիսեան, Ստեփան Ռահմանեան, Ճանիկ Արամեան (նախ պերձակ և յետոյ նշանաւոր Տպարանապետ և Հեղինակ իր անունը կրող հայ տառերուն) և Միքայիլ Մանանեան ոսկերիչ։ Կար. էֆ. Բարիզի մէջ անցուցած ուսանողական կեանքին մանրամասնութիւններն ալ կրած է և սիրուն անէքզիզներ կը պատմէ Բարիզի ուսանողներուն և Բարիզ հաստատուած վեհեակոյց նախկին Միթիւթեան խաղաղասնեան վարդապետին վրայ։

Կարապետ էֆ. Բարիզ հասնելուն սչ շատ ժամանակ վերջ, մտաւ Բարիզի Արեւտրական դարձրագոյն վարժարանը և իբր պատաշակերտ հետեւեցաւ Պրաքթիկ, ինչպէս նաեւ Միշլէի, Սեն Ման Ժիդարտեհի և Միշլէ Շվալիէի Սորպոնի և Գալէտ ար. Ֆրանսի մէջ բրած հմտալից գաստիօսութիւններուն։

Երկու տարեկն (1848—1850) իր անուամբ կամքին և անվհատ աշխատութեան շնորհիւ, առեւտրական ուսմանց չքման աւարտեան և վիպական ստանալով 1854 Մալիսի մէջ՝ Լոստոնի աստֆին տիեզերական Արուեստահանդէսն ալ այցելելէ ետեւ՝ Պոլիս վերադարձաւ։

— Իւթիւնեան էֆ. ին Պոլիս վերադարձած միջոցին երկու հափառակ կուսակցութիւններ ծագած էին Ազգին մէջ, Շահնազարեան Կարապետ վարդապետին պատճառաւ։

Յիշեալ վարդապետն Էջմիածնէն Պոլիս

գալով Ղալաթիոյ Ս. Լուսաօրէի Եկեղեցւոյն Բարդղիւ կարգուած, իւր հմտալից և հետեւապէս գրաւիչ բարոյներով ժողովրդականութիւն շահած էր։

Ճեմոթայի Յիսուսեան Հարց Եկեղեցւոյն մէջ գտնուած Պատկերի մ'առնիւ, որուն համար կ'ըսուէր թէ Գրիստոսի առ Աբգար թագաւոր զրկած Դաստառակն է, ինձաբանութիւն մը ծագած էր։ Շահնազարեան աւոր խաղութիւնը կասկածելի կը համարէր, ըսելով թէ այնպիսի Դաստառակներ Եւրոպայի մէջ ուրիշ բանի մը տեղեր ալ կը գտնուէին և ճշմարիտը որն ըլլալը յայտնի չէ։

Իր այս անհատական կարծիքն առիթ տուաւ Չամուրեան Տէրպէնց Յովհաննէս Պատուելիին և անոր բանի մը համամիտնելուն, որպէս զի Շահնազարեանն ամբաստանին և զայն խաղութեան պատճառ ըլլան։ Աւանց հետ միանալով հրաժարեալ Մատթէոս Պատրիարք և Պալեան Կարապետ Ամիրա, խնդիրն այն տառիման մեծցուցին, որ մարերը սկսան յազուիչ և լրագրութեան մէջ անդամ սկսան միջնաբանութեան տեղի տալ։ Չամուրեանն մէկ կողմէ իր հրատարակած թերթին մէջ ընդդէմ Շահնազարեանի կրակ ու բոց յողուածներ կը հրատարակէր, միւս կողմէ Շահնազարեանն ալ ինքզինքն կը պաշտպանէր իւղիբի Արշալոյս լրագրին մէջ։

Սոյն վեճին ժամանակն էր որ Իւթիւնեան էֆ. Պոլիս կը վերադառնար, ու Շահնազարեանի կողմն աւելի արդար և աւելի պատմութեան համաձայն գտնելով, կը միանար անոր հետ և կը սկսէր իր գրչովն օգնել աւոր։ Այսպէս Շահնազարեանի կողմը զօրանալով, Ազգին մեծամեծներն ու ժողովուրդին լուսամիտ մասն ալ Կարապետ վարդապետին կը համակրէին և արդիւնքը կ'ըլլար Չամուրեանի հրատարակած շաբաթական թերթին անկումը։ Յիշեալ թերթը Պատրիարքարանին սեպհականութիւնն ըլլալով, ապա գրութեան ծախքին բացի ազգային սնտուկը կը բոցէր. արդ' քաղաքական ժողովն, որ այն ժամանակի գերազդէն ժողով կը կոչուէր, Չամուրեանի այս ինքզինքն մէջ ունեցած բնութայն տեղի, յանկարծ կը զարկեցնէր թերթին տպագրութեան բրած նպաստը և

հետեւապէս Պատուելին կը հարկադրէր հրաժարիլ յիշեալ թերթին խմբագրութենէն:

Ազգն ու վարչութիւնը սակայն չէին կրնար առանց լրագրէի մնալ. գերագոյն ժողովն իր երկու անգամաց, — Խորհրատեւական Պետրոս Աւերապի և Լոյդրէր (ատենապետ) Կրօնական Յանրէ Էփէնտի, — միջոցաւ Կարապետ Էփ.ին հետ բանակցութեան մտաւ:

Իւթիւնեան Էփ. իրեն եղած առաջարկն ընդունելու համար երեք պայման առաջարկեց. Ա. Լրագրիկ արտօժանտիրոշքիւնն իւրեն յանձնուի. Բ. Համէն ոչ վնասն իրեն միայն վերաբերի. Գ. Լրագրիկ անուրէր փոխոյի և «Մասիս» անուանուի:

Այս երեք պայմաններն ալ ընդունելի եղան և հետեւանքն եղաւ 1852 Փետրուար, Մասիսին հրատարակողը Կարապետ Էփ. Խչրիճեանի խմբագրութեամբ և տնօրէնութեամբ:

Այս թուականէն կը սկսի Կարապետ Էփ.ին խմբագրական գործունէութիւնն ու զրական կեանքը:

1827էն մինչեւ 1840 եղած ժամանակամիջոցը Կարապետ Էփ.ին մանկութեան և զգոցական կեանքն է. 1840էն մինչեւ 1852 իր ուսումնական կեանքը և 1852էն մինչեւ 1884 իր խմբագրական կեանքը, զոր մանրամասնաբար և ճշգիւ նկարագրել առայժմ կարելի չէ:

Այսչափ միայն կրնանք ըսել թէ Կարապետ Իւթիւնեան Էփ. իր խմբագրական աւարակէն մէջ աղբիւնաւոր և պատռաւոր դիրք մ'ունեցած է: Յաւաքցիմաւոր և ազատախոս, բայց և միանգամայն գոշուշաւոր և համեմատ, որով ամէն լրջամիտ Էջմիածնական, Պաթօլիք և Բողբոջական ազգայնոց յարգն ու համակրութիւնը շահած էր և կայսերական կառավարութեան վստահութեան արժանացած: Ազգին իրաւունքները ու շահերը ջերմապէս պաշտպանած է օրինաւորութեան սահմանին մէջ և համարձակ կարծիքներ յայտնած՝ այնպիսի ճարտարութեամբ, որ ընտալ գիտողութիւն հրաւիրած չէ միան. բանի բանի անգամներ պատա-

հած է, որ միեւնոյն լուրը կամ խնդիրն ուրիշ լրագիրներն ալ հրատարակելով յանդիմանութիւն և մինչեւ իսկ դատարանն պատիւ կրած են:

Երեսուն և երկու տարուան հրատարակչութեան միջոցին, երբեք դադարում կամ ազդարարութիւն չէ կրած Մասիս. միայն 1883ին, Իւթիւնեան Էփ. աչքի ցաւէ տառապելով և չի կրնարով պէտք եղած հսկայութիւնն ընել, երկու անգամ դադարման ենթարկուած է Մասիս:

— Նոյն աչքի հիւանդութեան պատճառով էր որ Կար. Էփ. Իւթիւնեան հարկադրեցաւ բէկաց խորհրդով և մանաւանդ Ներսէս Պատրիարքի միջնորդութեամբ և յարգութեամբ Մասիսին Արեւելք լրագրի նորակազմ ընկերութեան յանձնել 1884ին, որովհետ ամնականի մը փոխարէն, արտօնատիրութիւնն իր վրայ մնալով: 1894ին Արեւելքի ընկերութիւնը լուծուելով՝ Մասիս վերստին Կար. Էփ. Իւթիւնեանի յանձնուեցաւ զրամական փոխարինութեամբ և հիմա զարձակ իր արամադրութեան ներքեւ է և կը հրատարակուի իբր շարաթաթերթ:

Իւթիւնեան Էփ.ի ամենէն մեծ արդիւնքն է մեր արդի լեզուին մատուցած ծառայութիւնը թէ՛ Մասիսի, թէ՛ ԿԵ հատրէն աւելի թարգմանութիւններու և քանի մ'ալ հեղինակութիւններու միջոցով:

Հոս պարզապէս առի զիտութիւն կը ծանօթացընեմ իր զլիստոր թարգմանութիւններուն և երկերուն մէջ ցուցալը, որոնք մասնաւոր իրենն Կար. Էփ. անխնայ աշխատանքութիւնը և թարգմանական կարողութիւնը:

Հմ.

1. Բանաբ Իմ (Սիւլիօ Բէլլիք) . . . 1
2. Վէթիլիլի փաւերէցը (Կոլտամիթ) . . . 1
3. Հաւատաքնութեան գաղտնիքները (Մ. Վ. Տիւ ֆէրէալ) . . . 2
4. Թափ. Հրապի (Կոփէն Սիւ) . . . 4
5. Կարմիր մարդիկ երգումը (Բոնասիսի Թէրալ) . . . 2
6. Ընտանեկանիկ (Էրթուր Մալ) . . . 2

նաց հետ. Թաղական խորհրդականութիւն, վարժարաններու հոգաբարձութիւն, քանի քանի անգամ ուսումնական խորհրդոյ ան-
կամակցութիւն և Ատենապետութիւն և տասը տարի ալ կրթական տեսչութիւն բրած է:

Ասանք են ահա Կորապետ Խլթիւնեան Լճի յն մատուցած ծառայութիւնները հայ ազգին և հայ դրականութեան:

Կրնայ իրաւամբ ըստիլ թէ վերջացած դա-
րուն կենդանի պատմութիւնն է կարծես Կա-
րապետ Լճիէնտին, որուն հետ տեսակցողը
շահեկան ղեպներ և անցքեր կ'իմանայ իրմէ
և հետաքրքրաշարժ անէքթօզներ կը լսէ,
որոնց զրեթէ մթերանոցն է:

*
* *
*

Վերջին տեսակցութիւններէս մէկուն մէջ՝
1861 և 1862ի Ներսէն Գոշարեանի և լուս-
սաշարեալ խաւարեալի վեներուն վրայ տե-
ղեկութիւն հարցնելով, հետեւեալ կարեւոր
տեղեկութիւնները տուաւ, զորս աւելորդ չեմ
համարիր պատմել հոս:

— 1860ին վերջերը Երոշտադէմի Յով-
հանէն Պատրիարքը վախճանելով, յաջոր-
դին ընտրութեանը վրայ կարծեաց անհա-
մաձայնութիւն կը ծագի ազգային ընդհանուր
ժողովքին մէջ: Անդամաց լուսամիտ և յա-
ռաջիմասէր մարս՝ որ մեծամասնութիւն կը
կազմէր, Երուսաղէմի Միաբանութեան մէջ
Պատրիարքութեան յարմար կամ արեւմտի
Եպիսկոպոս մը չի գտնելով, կ'առաջարկէր
գուրսէն, այսինքն Երուսաղէմի Միաբան չե-
ղող Եպիսկոպոս մ'ընտրել:

Պոյայ սաղիմական փոխանորդը, Սահակ
վարդապետ, տգէտ բայց խորամանկ մարդ,
այս առաջարկէն վրդովելով, Մայր Եկեղեց-
ւոյ Քաջանաներուն և Թաղական խորհուրդի

Անդամներուն, ինչպէս նաեւ Գումգափոյի և
Էնի Գափոյի թաղերուն մէջ ընակող Երես-
փախաններուն կը դիմէ, և դանտը որ և է
կերպիւ շահելով, գուրսէն Եպիսկոպոս մը
Պատրիարք ընտրելու առաջարկին ղեմ կը
հանէ: Վիճարանութիւնը կը մեծնայ, կիր-
քերը կը զրդուին, ժողովին մեծամասնու-
թիւնը սակայն իր համոզման վրայ հաստա-
տուն կենալով գուրսէն Եպիսկոպոս մ'ըն-
տրելու որոշում կու տայ և քուէարկութեամբ
ալ կը կատարէ ընտրութիւնը, բայց նոյն
օրը ժամանակն անցած ըլլալով, քուէհա-
մարն ուրիշ օրուան կը թողուի և քուէտուփը
կնքուելով Պատրիարքին կը յանձնուի:

Ասոր վրայ, հակառակ կուսակցութիւնն
և Սահակ վարդապետ ուրիշ միջոցներու կը
դիմեն: Գումգափոյին և Էնիգափոյին ջրհան-
կիրները կը թեղարեն, ինչպէս նաեւ Մաք-
սատան բեռնակիրները Ղազարոսեան Քրիս-
տոստուրի միջոցաւ, որ մեծ ազդեցութիւն
ունէր անոնց վրայ¹:

Երբ ընդհանուր ժողովը գումարելով²,
քուէարկութեան արդիւնքն իմանալու համար
քուէտուփը բանալ կու տար, ժողովին սրա-
հին շարքը գումարուած ջրհանկիրներն ու
բեռնակիրները ազադակ կը բաժնան սպառ-
նալից լուսանքներով: Ժողովին փարամաս-
նութիւնն ալ ներսէն ձայն բարձրացնելով,
մեծամասնութեան անդամները կը մեկնին.
քուէտուփը չի բացուիր և այսպէս ներսէն
գուրսէնի խնդիրը մեծնալով և Սահմանադրու-
թիւնն ալ, որ կայանքական կառավարութե-
ան վաւերացած չէր, խնդրոյ տակ ինչալով
վէճը լուսաւորեալ խաւարեալի փոխուեցաւ:
Սահմանադրութեան կողմն եղողները լուսա-
շարեալներն էին, իսկ հակառակները խա-
ւարեալներն էին³: Սարգիս Պատրիարք, որ
նախ գուրսէնի ջնքմ կուսակից էր այն յու-

1. Երուսաղէմի վառքին ահագին պարտքը
այս խնդրէն ծագած է: Սահակ վարդապետ
զրամի զօրութեամբ միայն կրցաւ կազմել վերը
յիշուած հակառակ կուսակցութիւնը:

2. Ընդհանուր ժողովին առաջին Ատենապետն
էր Տօքթ. Սեր-վիլէն Էփէնտի, երկրորդն էր Աս-

լանեան Տօքթ. Ստեփան փաշա, իսկ առաջին
Ատենապետըն էր Աղաթոն Գրիգոր Էփ. և երկրոր-
դը Խլթիւնեան Կորապետ Էփ.:

3. Այս երկու կուսակցութիւնները շարու-
նակեցին քանի մը տարի իրենց վէճը կամ հա-
կառակութիւնը: Երկու կողմն ալ իրենց լու-

Ներսէս Եպիսկոպոս այս կերպով կ'օժէ յիշեալ Դաստառակը, որ մինչեւ ցայսօր Պէշքեթաշի Եկեղեցիի մէջ կեցած և ի տես զըրուած է:

Կարապետ Ամիրային սրբին՝ Անտոն ազան՝ շաքաթ իրիկուն իմանալով Ներսէս Եպիսկոպոսին Պէշքեթաշ գաւն ու կիրակի առաւ պատարագելու զիտաւորութիւնը, առաւտուն կանուխ Սկիւտար կ'երթայ, սրպէս զի չի տեսնէ Ներսէս Եպիսկոպոսին պատարագելը: Երբ իրիկուան Պէշքեթաշ վերադառնալով կ'իմանայ Դաստառակին օժուելը, սաստիկ կը յուզուի, կը բորբոքի մանաւանդ Ներսէս Եպիսկոպոսին ձեռք օժուելուն վրայ, որուն մատուցած պատարագին անգամ տեսնել չէր ուզէր:

Այս հակակրօնական պատճառն ալ ըստ Խլթիւճեան Էֆ. ի բաւական հետաքրքրական էր:

Լուսաւորեալ — խաւարեալի վէճին ժամանակ, լուսաւորեալներուն կողմն եղող և կեղեցականաց զխաւարները, մասնաւորապէս հրաժարեալ Գեորգ Պատրիարք, Վարժապետեան Ներսէս Եպիսկոպոս, Հինքեարապէ՛լեանեան Տէր Յովհաննէս և ուրիշներ «գանախէեան հերետիկոսաբանի անգամ» տիպողով մկրտուած էին Չամբրեճեան Տէրոյնց Պատուելիի կողմ իւր Երեւալ հանդիսին մէջ:

Դռնամիջեան հերետիկոսաբան ըսուածը Գումգափույի ընթերցասիրաց թանգարանի ընկերութեան մեծ նոր խանին վերի գրանը մէջ ունեցած գրասենեակն էր, ուր լուսաւորեալները՝ եկեղեցական թէ աշխարհական՝ կը յաճախէին:

Այս պատճառաւ Պաշեան Ամիրան և սրբին,

այլ եկեղեցականներուն դէմ՝ սաստիկ զայն թակցած, անոնցին անգամ չէին ուզեր արատաւանել և եթէ փողոցի մէջ հետուէն դաշերնին տեսնէին, իսկոյն ետ կը դառնային կամ ուրիշ փողոց կը մտնէին:

Խլթիւճեան Էֆէնտին իւր կեանքի արեւուն մայրը մտնելուն վայրկեանին, կրնայ գոհուիլ թեմին և հպարտութեամբ յիշել իր օգտակար և բեղմնաւոր անցեալն ու կատարած զործերը, քանի որ իւր հանրային մարդ և խմբագրապետ նշանաւոր դէմք մըն է ոչ միայն արեւմտեան և արեւելեան Հայերու այլ և բոլանդակ թուրքիայ մէջ:

Ստուգել ալ վերջերս Վեհ. Սուլթանը գնահատելով Կարապետ Էֆ. յին Կիւսդարեան խմբագրական արդիւնաւոր անցեալը, բարեհաճած է 1000 զահկան ամսական մը յատկացնել վաղեմի 77 ամեայ խմբագրապետին, որ թերեւ թուրքիայ բոլոր խլամ, օտար, և քրիստոնեայ խմբագրապետներուն տարեցն է:

Կարապետ Էֆ. ամուսնացած է 1856ին Տէօվլէթեան Օրդ. Ինգոսի հետ. 6 զաւակ ունեցած է, որոնցմէ ցարդ կ'աղբին միայն Օրիւրդը Զարուհի, Վարդուհի, Արուստակ և Տօք. Եղորադը Մասիս, որուն մերթ ընդ մերթ հրատարակած բժշկական հմտայեց բրօնիկներն ու շահկան յօդուածները հաճողով կը կարդացուին Մասիսի և Սուրհանդակի մէջ:

Ա. Ե.

Հանդէս Հանդիսից. — Ըստ խնդրանաց մեր պատ. բաժանորդաց և բանիւրուն բարեկամաց՝ ՀԱՆԴԵՍ ՀԱՆԴԻՍԻՑ վերնագրի տակ՝ ազգային լրագրական քրտնիկն ալ աւելի ճոխացուցած ենք: Փոխն ի փոխ պիտի հրատարակենք Հանդիսից և Օրագրաց գրական վերլուծումը. որով «Բազմափէպ» ի պատ. ընթերցողք մեր ամբողջ լրագրութեան հետաքրքրական և շահեկան յօդուածոց վրայ լիւրջ տեղեկութիւն պիտի տանուն: